

PSYKOANALYS SOM KULTURKRITIK

Hugo Strandberg

På vilket sätt kan psykoanalysen fungera som kulturkritik? Hugo Strandberg menar att kulturkritiken springer ur ett sanningssökande, ur försöket att avtäcka något man tidigare dolt för sig själv - vilket i förlängningen leder till en förmåga att faktiskt mena det man säger och gör.

Om någon är väldigt arg över en struntsak ligger det nära till hands att tro att han egentligen är arg över något annat, att struntsaken blev en förevändning att ge utlopp åt den ilska han bär på. En annan möjlighet är att struntsaken påminner honom om något som väcker en förgången ilska. Ytterligare en att han vet att hans ilska är orättmätig och att det är just därför den är så stark, som ett sätt att ge den ett allvar den inte har. Fler möjligheter finns förstås, och att avgöra vilken som är den rätta i ett enskilt fall skulle kräva den iakttagelseförmåga som psykoanalysen ytterst handlar om. (Dessutom skulle exemplet behöva vara betydligt mer detaljerat för att ett sådant försök alls skulle vara meningsfullt.). Hur som helst handlar det i samtliga fall om att någon inte menar det han säger och gör. Men inte för att han inte menar något alls: vad han menar är något annat än han själv ser. För det är inte i första hand vi andra som blir vilseleda, utan han själv. Visst kunde ilskan vara spelad, men i så fall vore han heller inte arg.

Folk menar inte alltid det de säger och gör – vad de menar är något annat än de själva tror sig mena. Denna iakttagelse öppnar för kulturkritik. För bakom politiska övertygelser och kulturella skapelser som av dem vilkas de är tros vara uppriktigt menade kan dölja sig helt andra innebörder.

DET ANTIKA SLAVERIET

Vad betyder detta? Låt mig börja med ett exempel från det förflutna. Ofta hör jag det sägas att det fanns tider, exempelvis det antika Grekland, då ingen såg något som helst problem med slaveri. Som skäl för denna bild av det förflutna anförs texter som slavägarna har lämnat efter sig, där slaveriet försvaras och prisas. Men är inte detta resonemang lika naivt som att säga, om någon som till synes är väldigt arg över en struntsak, att hans reaktion kan verka konstig men att han nu helt enkelt bara råkar reagera på detta sätt?

Att slaveriet försvaras och prisas kan tyckas vara ett enkelt uttryck för en övertygelse – men i själva verket är ju ett sådant försvar och ett sådant prisande precis vad som kan förväntas av ett samhälle som vill tysta sitt eget tvivel! Vem vore annars försvaret och prisandet riktat till? Självbedrägeriet behöver heller inte ta så uttryckliga former, för det finns andra sätt att tysta ett tvivel. Genom att prisa sin egen moraliska förträfflighet i allmänhet tystas tvivlet att man kan vara inblandad i något orättfärdigt. Men också den motsatta strategin är framgångsrik: genom att framhäva livets tragiska natur och omöjligheten att tänka klarare blir det möjligt att få sig själv att tro att det inte är möjligt att göra något som helst åt det hemska. Eller så framhäver man vikten av sammanhållning och samarbete, med den egentliga meningen att varje protest, hur påkallad den än kan tyckas vara, bryter ner samhällsharmonin och att man därför bör avhålla sig från den.

Innebär en sådan kritisk diskussion av den antika grekiska kulturen att denna kultur avfärdas? Nej, eftersom en kultur alltid är mer än sina värsta sidor. Och också eftersom den ju i ett kritiskt ljus bara blir än mer intressant än den redan var. Men framför allt eftersom kritiken handlar om att blottlägga en spänning, alltså inte bara visa på en dold lögn utan också på en dold sanning. Den som försvarar slaveriet ger samtidigt uttryck åt dess orättfärdighet (dock på ett sätt han själv inte förstår).

SAMTIDSKRITIK

Detta var ett exempel från det förflutna. Men samtidigt är det ett från nutiden. För jag sade ju att jag ofta hört det sägas att det fanns tider då ingen såg något som helst problem med slaveri. Är det alltså inte fullt möjligt att den som argumenterar på detta sätt i själva verket menar något annat än vad den själv tror, också och framför allt för henne själv? Här kunde man ta upp kritiken, och försöka bli på det klara över vad detta arguments popularitet säger om vår kultur, vilken oro hos oss det är som argumentet vill döva. Och, i förlängningen av en sådan kritik, bli varse andra sätt som samma dolda tendens verkar på. För det lockande i tanken att man kan vara fullständigt oförmögen att se det horribla i det liv vi lever tar sig många kulturella uttryck.

Här ska jag dock istället ställa en annan fråga. För någon kunde säga att allt detta må vara av intresse vad gäller det förflutna men är poänglöst vad gäller nutiden. För om man ska komma till rätta med nutidens problem måste man ta folk på orden. Inte blir det mycket till diskussion om man allt som oftast hävdar att den man diskuterar med menar något annat med vad den säger än vad den själv tror, och vad annat än diskussion kunde rädda oss?!

PSYKOANALYS ÄR SAMTAL

Just här ligger den viktigaste skillnaden mellan psykoanalys i egentlig mening och psykoanalys som kulturkritik. För analytikern ska inte upplysa analysanden om något utan hjälpa henne att själv komma till insikt. Bara så kan ju analys hjälpa, för om mitt problem är att jag menar något annat med vad jag säger och gör än vad jag tror, då kvarstår denna klyvning även efter att någon talat om för mig vad jag egentligen menar. Att upprepa vad någon annan sagt, också om jag intellektuellt sett accepterar dess sanning, förändrar inte; en förändring sker först när jag själv menar det jag säger. Därför är det centrala i psykoanalys inte psykoanalytiska teoribildningar, för deras innehåll kan man lära sig utan att det behöver förändra vad man är förmögen att mena och inte mena. Så analytikern ställer helt enkelt frågor, som får analysanden att närma sig det som hon inte vill tänka på för att på så sätt själv till slut kunna inse och uttala vad detta är.

Att psykoanalysen i grund och botten är ett samtal hänger också ihop med vad det är som analysanden finner svårt. Av det

skäl jag nyss nämnde har jag undvikit psykoanalytisk terminologi, men här kan det ändå finnas anledning att nämna ett centralt begrepp, Oidipuskomplexet, som i Freudiansk psykoanalys ses som roten till alla de problem psykoanalysen behandlar. Oidipuskomplexet ges visserligen oftast en mer spekulativ innebörd, men egentligen är poängen enkel: Oidipuskomplexet är konflikten mellan längtan efter kärlek å ena sidan och misstron mot andra och därmed mot kärlekens möjlighet å andra sidan. Just eftersom denna längtan alltid finns där går det inte att mena misstron, och både den och längtan efter kärlek måste därför på olika sätt döljas och ges andra uttrycksformer. Om problemet i grunden handlar om mänskliga relationer är det inte en tillfällighet att också lösningen står att finna där, i den relation mellan analytiker och analysand som det analytiska samtalet innebär. Ytligt sätt kan det verka som om samtalet handlar om händelser i det förgångna, eller, exempelvis, om vad analysanden drömde föregående natt, men det mest avgörande är det som händer här och nu, hur analysandens misstro kommer till uttryck och övervinns i relationen till analytikern.

SJÄLVKRITIK

Samtidskritik går knappast att bedriva på ett sådant samtalande sätt. Den tänkta publiken för en kritisk text är inte närvarande, det går inte att ställa frågor till den, lyssna till svaren, ställa nya frågor som svar på svaren. Att många läsare kommer att reagera med försvarsreaktioner är nog oundvikligt, försvarsreaktioner som det inte går att följa upp genom att ställa frågor kring dem.

Men eftersom kritiken handlar om att blottlägga en spänning kan kritikern ändå förlita sig på att försvarsreaktionerna bara är den ena sidan av saken. Andra sidan av spänningen är nämligen längtan efter att komma i kontakt med det man innerst inne menar. Kulturkritiken är därför aldrig enbart ett hot utan också alltid ett löfte om befrielse.

Hittills har det dock låtit som om kritikern står utanför det som kritiseras. Så är det naturligtvis aldrig när det gäller samtidskritik. Kritiken är alltid också självkritik. Det kan tyckas vara en omöjlig uppgift att på egen hand avslöja sina egna självbedrägerier, men eftersom dynamiken i självbedrägeriet sammanhänger med en längtan efter sanning, efter ett icke-misstroget förhållande till andra, går det att trevande försöka gripa tag i denna längtan och se vad som visar sig i dess ljus. Kritikerns egna svårigheter är därför det som inbjuder till en diskussion med andra; kulturkritik som samtidskritik handlar om att uppmärksamma det även kritikern själv finner svårt att rikta blicken mot, tänka klarare kring och tala om.

Hugo Strandberg är docent och lektor i filosofi vid Åbo Akademi.